

Sekülerleşme Tartışmaları Açısından Alevi-Sünni Evlilikleri Alevi-Sunni Marriages in Terms of Secularization Debates

Tahir KÜÇÜK

Dr., MEB, Din Kültürü ve Ahlak Bilgisi Öğretmeni
PhD., MEB, Religious Culture and Ethics Teacher
Samsun/Türkiye
tahirkck25@gmail.com
ORCID: 0000-0002-0250-9332

Makale Bilgisi / Article Information

Makale Türü / Article Types : Araştırma Makalesi / Research Article
Geliş Tarihi / Received : 26.02.2024
Kabul Tarihi / Accepted : 16.04.2024
Yayın Tarihi / Published : 15.06.2024
Yayın Sezonu / Pub Date Season : Haziran-June
Cilt / Volume: 11 • Sayı / Issue: 1 • Sayfa / Pages: 137-163

Atıf / Cite as

Küçük, Tahir. Sekülerleşme Tartışmaları Açısından Alevi-Sünni Evlilikleri. *Bülent Ecevit Üniversitesi İlahiyat Fakültesi Dergisi* 11/1 (2024), 137-163.

Doi: 10.33460/beuifd.1442920

İntihal / Plagiarism

Bu makale, en az iki hakem tarafından incelendi ve intihal içermediği teyit edildi.

This article has been reviewed by at least two referees and scanned via a plagiarism software.

Yayın Hakkı / Copyright®

Yazarların dergide yayınlanan çalışmaları **CC BY-NC 4.0** lisansı altında yayımlanmakta ve telif hakları bu lisansın hükümlerine tabi olmaktadır.

*Authors publishing with the journal is licensed under the **CC BY-NC 4.0** and their copyright is subjected to the terms and conditions of this license.*

Öz: Günümüz dünyasında dinin toplumsal yaşamda nasıl bir etkiye sahip olduğu, din sosyolojisi çalışmaları açısından önemli bir noktaya işaret etmektedir. 20. Yüzyılın ikinci yarısıyla birlikte başlayan sekülerleşme tartışmaları, birçok ülkede dinin modern toplumlarda etkisinin azaldığı daha sonra ise dinin psikolojik boyutunun ön plana çıkarılmasıyla bu paradigmanın eleştirilmeye başlandığı bir süreç içerisine girmiştir. Bu çerçevede ülkemizde de sekülerleşme tartışmaları başlamıştır. Özellikle 2000'li yılları takiben Türk toplumunun politik yönelimleri, Türkiye'nin desekülerleştiğine yönelik genel bir söylemi ortaya çıkarmıştır. Bu genel görüşün aksine Türkiye'nin geçmişe kıyasla gün geçtikçe sekülerleştiğini, "dinin ve dinimsi yapıların toplumsal prestijlerinin ve bu yapıların topluma etki etme güçlerinin göreceli olarak azaldığını" belirten Volkan Ertit, bu iddiasını çeşitli argümanlarla ortaya koymaktadır. Söz konusu bu argümanlardan bir tanesi de "farklı inanç grupları arasındaki evliliklerde yaşanan değişimdir." Ertit'e göre Alevi-Sünni evliliklerinin geçmişe kıyasla daha fazla veya daha görünür olması, Türk toplumunun geçmişe kıyasla sekülerleştiğini gösteren bir argümandır. Bu çalışma Ertit'in bu iddiasından hareketle, Alevi-Sünni evliliklerinin gerçekten de bir sekülerleşme

göstergesi olarak algılanıp algılanamayacağını konu edinmektedir. Bu bağlamda çalışmada öncelikle sekülerleşme kavramının teorik sınırları doküman incelemesi tekniği ile çözülmüştür. Daha sonra, alan yazındaki Alevi-Sünni evlilikleri üzerine yapılan çalışmalardaki ilgili veriler üzerinden sekülerleşme konusu tartışılmaktadır. Buna göre, sekülerleşme sürecinin Alevi-Sünni evliliklerine kapı aralayan bir etkiye sahip olduğu tespit edilmiştir. Bu tür evlilik yapan bireylerin Alevilik ve Sünnilik kavramlarına yaklaşımlarının kendi ebeveynlerine kıyasla farklılaştığı ve dini grup aidiyet durumlarının düşük seviyede olduğu saptanmıştır. Ayrıca dini pratikleri yerine getirip getirmeme konusunda da bireylerin dini yaşantısının seküler bir çizgide olduğu tespit edilmiştir. Dolayısıyla Ertit'in söz konusu iddiasını destekleyen bir argüman olarak Alevi-Sünni evliliklerinin sekülerleşme göstergesi olarak düşünülmesi, bu çalışma özelinde doğrulanmıştır.

Anahtar Kelimeler: Din Sosyolojisi, Sekülerleşme, Desekülerleşme, Türkiye, Alevi-Sünni Evlilikleri

Abstract: In today's world, the impact of religion on social life is significant from the perspective of sociology of religion. Debates on secularization that began in the second half of the 20th century entered a phase where the influence of religion in modern societies decreased, and later the psychological dimension of religion was emphasized, leading to criticism of this paradigm. Within this framework, discussions on secularization have also begun in our country. Especially following the 2000s, the political orientations of Turkish society have led to a widespread discourse suggesting desecularization of Türkiye. In contrast to this general view, Volkan Ertit argues, with various arguments, that Türkiye is becoming more secular over time compared to the past, stating that "the relative decrease in the social prestige of religion and the power of these structures to influence society" supports this claim. One of these arguments is the "change observed in marriages between different religious groups." According to Ertit, the increased visibility of Alevi-Sunni marriages compared to the past is an argument showing that Turkish society is becoming more secular. This study examines whether Alevi-Sunni marriages can indeed be perceived as an indicator of secularization based on Ertit's claim. In this context, the study first outlines the theoretical boundaries of secularization through document analysis. Then, the issue of secularization is discussed based on relevant data from studies on Alevi-Sunni marriages in the literature. Accordingly, it is determined that the process of secularization has a facilitating effect on Alevi-Sunni marriages. It is found that individuals who enter into such marriages have different approaches to Alevism and Sunnism compared to their parents, and their religious group affiliations are at a low level. It is also observed that the religious lives of individuals is in a secular line in terms of whether they fulfill religious practices or not. Therefore, considering Alevi-Sunni marriages as an indicator of secularization, as argued by Ertit, is confirmed in this study.

Keywords: Sociology of Religion, Secularization, Desecularization, Türkiye, Alevi-Sunni Marriages

Extended Summary

This text, examining the discussions on secularization in Türkiye, revolves around the concept that, in a general sense, secularization suggests a decrease in the coercive power of religion in modern societies compared to the past. The debates on secularization focus on the differentiation in attitudes towards religion among individuals and societies. Specifically in the context of Türkiye, the concept of secularization is often associated with a phenomenon brought to the forefront by political polarization. In this sense, the term “secular” in Türkiye describes more of a political position than a sociological definition. In recent years, the debated concept of secularization, one of the prominent issues in Türkiye, encompasses changes in how the Turkish society understands, perceives, and practices religion compared to the past.

Regarding this, some academics argue that Türkiye is gradually becoming more secular through political developments, suggesting that religion is increasingly positioning itself as a decisive factor in society. Underlying this notion is the claim that sociological processes such as urbanization, modernization, and industrialization, alongside the existential meaning crisis created in individuals by these processes, would direct individuals and societies towards religion. Additionally, it is frequently argued that the political atmosphere in Türkiye strongly supports this view.

On the contrary, some academics claim that parallel to developments in the Western world, Turkish society is becoming more secular, asserting that the influence and prestige of religion on society are diminishing over time. Among these academics, Volkan Ertit stands out. Ertit argues that Turkish society is becoming more secular, and among the arguments he presents, he sees the increase in Alevi-Sunni marriages, or their visibility, as evidence of secularization of Türkiye. This argument forms the basis of the subject and hypothesis of this study. Thus, this study focuses on Alevi-Sunni marriages through the lenses of the concept of secularization, discussions on secularization, and their reflection in Türkiye. The aim of the study is to test whether Alevi-Sunni marriages indeed serve as an argument showing secularization of Türkiye, as claimed by Ertit.

It is beyond the scope of this study to understand whether Turkish society has become more or less secularized through Alevi-Sunni marriages. Furthermore, measuring the secularization process solely through marriage preferences would be a limited approach. To reiterate, the goal here is to determine whether Alevi-Sunni marriages provide a suitable example that supports Ertit’s claim about secularization of Türkiye. The method chosen for this study is “document analysis,” involving a review of relevant academic literature on the concept of secularization, related discussions, and studies specifically addressing Alevi-Sunni relationships and marriages.

Through the data obtained from these studies, it is understood that urbanization is a factor directly contributing to the secularization of individuals. The pluralistic structure of the urban environment, the interaction with different cultures, and the more autonomous position of individuals in the urban setting have eroded traditional perspectives. Numerous findings indicate that individuals engaging in

Alevi-Sunni marriages are influenced by the process of secularization. The increase in the visibility of such marriages over time, in particular, points to this conclusion. Generally, individuals engaging in such marriages are found to have a low level of religious group affiliation, and their religious practices are observed to align with a secular approach. The fact that individuals' inclinations in this regard differ from those of their elders is also significant in terms of demonstrating intergenerational change.

The observation that a secular line dominates in terms of whether Alevi-Sunni marriages are approved or consulted with religious institutions and authorities is another noteworthy finding. The majority of individuals getting married expressed that they did not feel the need to consult religious authorities. Moreover, a shift in the outlook of religious authorities towards these marriages is discernible. Dede, mufti, and religious scholars are found to not only refrain from negatively approaching such marriages compared to the past but also to support and encourage them. Considering all these evaluations, the argument presented by Ertit, supporting the thesis that Turkish society is becoming more secular, has been confirmed through this article, at least in the context of the evidence provided by Alevi-Sunni marriages.

With all these evaluations, aside from the accuracy or inaccuracy of Ertit's claim, his argument that Alevi-Sunni marriages, which he presents to support his claim, can only occur and increase in a secularized society has been confirmed through this article. Data obtained from studies focusing on Alevi-Sunni marriages support this view. Although there are marriage examples in these studies that do not support this view, these examples remain in the minority. Considering that the process of secularization signifies a relative change rather than a holistic change across generations compared to the past, it is clearly understood that this change in individuals who marry occurs in the younger generations compared to their elders.

Giriş

Din Sosyolojisinin temel tartışma konularından birisi olan sekülerleşme kavramı, genel anlamda, modern toplumlarda dinin yaptırım gücünün eskiye nazaran azaldığı yaklaşımı üzerine kurulu bir içeriğe sahiptir. Sekülerleşme tartışmaları ise bireylerin ve toplumların dine karşı tavırlarının farklılaşması üzerine yoğunlaşmaktadır. Söz konusu bu tartışmaya sebep olan birçok değişkenden söz etmek mümkündür. Toplumların modernleşme, kentleşme, küreselleşme ve sanayileşme gibi sosyolojik süreçleri farklı farklı deneyimlemiş olması veya olmaması, aynı kavrama farklı anlamlar yüklemesiyle tezahür etmektedir. Bu anlamda sekülerleşme kavramının evrensel nitelikler taşıyıp taşıyamaması bağlamında Batı merkezli yaklaşımların temele alınması da yine bu tartışmalara zemin hazırlamaktadır.

Türkiye özelinde ise sekülerleşme kavramı daha çok siyasi kamplaşmanın gündeme getirdiği bir olguya işaret etmektedir. Bu anlamda seküler ifadesi

sosyolojik bir tanımlamadan ziyade siyasi bir pozisyonu nitelemektedir. Son yıllarda Türkiye’de tartışılan konuların başında gelen sekülerleşme kavramı, Türk toplumunun geçmişe kıyasla dini anlama, algılama ve yaşama pratiği arasındaki değişimleri kapsamaktadır. Bu konuda bazı akademisyenler Türkiye’deki politik gelişmeler üzerinden Türk toplumunun giderek desekülerleştiğini, yani dinin toplum üzerinde gün geçtikçe belirleyici bir unsur olarak konumlandığını düşünmektedir.¹

Bu düşüncenin altında kentleşme, modernleşme ve sanayileşme gibi sosyolojik süreçlerin bireylerde yaratmış olduğu varoluşsal anlam krizinin bireyleri ve toplumları dine yönelteceği iddiasının yanısıra, Türkiye’deki siyasi atmosferin de bu görüşü güçlü bir şekilde desteklediği yaklaşımı argüman olarak sıkça dile getirilmektedir. Bazı akademisyenler ise Batı dünyasındaki gelişmelere paralel olarak Türk toplumunun sekülerleştiğini, gün geçtikçe dinin toplum üzerindeki yaptırım gücünün ve prestijinin azaldığını iddia etmişlerdir.² Söz konusu akademisyenlerin başında Volkan Ertit gelmektedir. Ertit, Türk toplumunun sekülerleştiğini iddia ederken ileri sürmüş olduğu argümanlar içerisinde “Farklı inanç grupları arasında meydana gelen evliliklerdeki değişim” başlığı altında Alevi-Sünni evliliklerindeki artışı veya görünürlüğü Türk toplumunun sekülerleştiğini gösteren bir argüman olarak görmektedir. Söz konusu iddia, bu çalışmanın konusunu ve hipotezini kapsamaktadır. Bu açıdan Alevi-Sünni evliliklerinin sekülerleşme süreci ile ilişkisi çalışmanın konusunu sınırlandırırken, Alevi-Sünni evliliklerinin sekülerleşme göstergesi olarak algılanması ise çalışmanın varsayımını oluşturmaktadır.

Bu doğrultuda çalışma; sekülerleşme kavramı, sekülerleşme tartışmaları ve bu tartışmaların Türkiye’ye yansımaları üzerinden Alevi-Sünni evlilikleri üzerine yoğunlaşmıştır. Çalışmanın amacı, Alevi-Sünni evliliklerinin gerçekten de Ertit’in iddia ettiği gibi Türk toplumunun sekülerleştiğini gösteren bir argüman olup olmadığını test etmektir. Alevi-Sünni evlilikleri üzerinden Türk toplumunun sekülerleştiğini veya sekülerleşmediğini anlamak bu çalışmanın kapsamı dışındadır. Ayrıca sekülerleşme sürecini sadece evlilik tercihleri üzerinden ölçmek oldukça eksik bir yaklaşım olacaktır. Tekrar ifade edilecek olursa buradaki amaç, Alevi-Sünni evliliklerinin Türk toplumunun sekülerleştiğini gösteren uygun bir örnek olup olmadığını ortaya koymaktır. Bu amaca ulaşma adına çalışmanın yöntemi, anlayıcı ve yorumlayıcı yaklaşım olarak belirlenmiştir. Teknik olarak ise “doküman incelemesi” tekniği kullanılmıştır. Sekülerleşme kavramı ve tartışmaları bağlamında ilgili akademik literatür ile Alevi-Sünni ilişkilerini ve Alevi-Sünni

1 Bu akademisyenler için bk. Binnaz Toprak, İrfan Bozan, Tan Morgül ve Nedim Şener, *Türkiye’de Farklı Olmak*, (İstanbul: Metis Yayınları, 2012)

2 bk. Behçet Batur, “Sekülerleşme Türkiye’de”, *Uluslararası Sosyal Araştırmalar Dergisi* 8/38 (Haziran 2015), 563-572; bk. Feyza Nur Alparslan Özkan, *Sekülerleşmede Yeni Boyutlar: Dindarların Sekülerleşme Süreci*, (Sakarya: Sakarya Üniversitesi, Sosyal Bilimler Enstitüsü, Sosyoloji Anabilim Dalı, Yüksek Lisans Tezi, 2019); Volkan Ertit, *Endişeli Muhafazakârlar Çağı*, (Ankara: Orient Yayınları, 2015), 94.

evliliklerini doğrudan konu edinen çalışmalar taranmıştır. Özellikle Alevi-Sünni evliliği yapmış bireyler üzerine yapılan nitel çalışmalardan elde edilen veriler, bu çalışmanın iddialarına kaynaklık etmektedir.

1. Sekülerleşme Paradigması

Sanayi devrimi sonrasında Batı dünyasında yaşanan toplumsal değişimler kentleşme ve modernleşme gibi sosyolojik olguları güçlü bir şekilde ortaya çıkarmıştır. Bu dönemde yaşanan bilimsel gelişmeler rasyonelleşmeyi de beraberinde getirmiştir. Artık toplum içindeki bireyler metafizik bakış açısıyla anlamlandırdığı birtakım olgu ve olayları bilimsel verilerin getirmiş olduğu sebep sonuç ilişkisi etrafında algılama ve açıklama eğilimi kazanmışlardır. Bu durum ise dini de kapsayan her türlü metafizik alanın sorgulanıp bu alandan uzaklaşma sürecini doğurmuştur.

Toplumların rasyonelleşmeyle beraber her türlü metafizik ve özellikle de dinsel açıklamaları tartışmaya başlaması, sekülerleşme kavramını ortaya çıkarmıştır. Köken itibarıyla nesil, çağ veya çağın ruhu anlamlarında kullanılan Latince "saeculum" kavramından türetilen seküler ifadesi³, süreç içerisinde dünyevi şeyler ve dünyaya ait olma, din ve kilise ilişkilerine mesafe koyma anlamlarında kullanılan bir kavram haline gelmiştir.⁴ Sekülerleşme kavramı, günümüzde "toplumsal yapının dinin kontrolünden ve metafizik yönelimlerden sıyrıldığı, bir anlamda geri döndürülmesi mümkün olmayan bir tarihi süreci tanımlamak amacıyla kullanılmaktadır."⁵ Bir ideoloji olarak sekülerizm ise; sekülerleşme sürecini destekleyenlerin benimsedikleri ve topluma bu ideolojiyi zorla kabul ettirmek isteyenlerin düşünce yapısına işaret etmektedir.⁶ Bu anlamda laiklik kavramıyla benzer özellikler taşıyan sekülerizm, din-devlet ilişkileriyle bağlantılı bir kavramken, sekülerlik ise birey-toplum ilişkisi etrafında şekillenen bir zeminde değerlendirilmektedir.⁷ Sekülerleşme sürecinin tam tersi bir istikamette seyrettiği yani din ve metafizik yönelimlerin toplum içerisinde giderek arttığı bir süreci tanımlama adına kullanılan kavram ise "desekülerleşme" olarak ifade edilmektedir.⁸

Sekülerleşme süreci, genellikle bilim, teknoloji ve eğitim gibi alanlardaki ilerlemelerin, toplumun düşünsel yapısını etkileyerek dini normlarda ve otoritelerde azalmaya yol açmasıyla ortaya çıkmaktadır. Bu süreç, aydınlanma dönemi yaşanan bilimsel gelişmeler, sanayileşme, kentleşme, modernleşme ve

3 Harvey Cox, *The Secular City*, (NY: Collier Books, 1990), 16.

4 Rodney Stark, S. William Bainbridge, *The Future of Religion -Secularization, Revival and Cult Formation*, (Berkeley: University of California Press, 1985), 429.

5 Mehmet Özay, *Sekülerleşme ve Din: Batı'da Sekülerleşme Teorileri ve Tartışmaları*, (İstanbul: İbn Haldun Üniversitesi Yayınları, 2020), 124-125.

6 Özay, *Sekülerleşme ve Din: Batı'da Sekülerleşme Teorileri ve Tartışmaları*, 125.

7 Özay, *Sekülerleşme ve Din: Batı'da Sekülerleşme Teorileri ve Tartışmaları*, 119.

8 Ayrıntılı bilgi için bk. Ömer Faruk Darende, "Sekülerleşme Teorisine Metaforik Yaklaşımlar", *Sekülerleşme Tartışmaları*, ed. Mehmet Ali Kirman - Volkan Ertit, (Ankara: Kadim Yayınları, 2019), 57.

Reform hareketi gibi tarihi olaylarla beraber bireylerin daha eleştirel düşünmeye başlamasıyla birlikte hız kazanmıştır. Batı dünyasında ortaya çıkan bu gelişmelere paralel birçok toplumda da benzer süreçlerin yaşandığı söylenebilir. Hatta böyle bir sürecin yaşanması kimi düşünür ve filozoflarda dinin modern toplumlarda tamamen ortadan kalkacağı düşüncesini bile doğurmuştur.⁹ Bu düşüncenin bir analiz mi yoksa temenni mi olduğu bir yana, ortaya çıkan toplumsal gelişmeler bu düşüncenin tartışılması gerektiğini açık bir şekilde ortaya koymaktadır.

Bu tartışmalara geçmeden önce sekülerleşme paradigmasının tanımı ve iddialarını ortaya koymak önem arz etmektedir. Öncelikle sekülerleşme paradigması "geleneksel toplumlarda dinin merkezi bir yer işgal ettiği ve modernleşme ile bu özelliğini kaybettiği iddiası üzerine varlığını temellendirmiştir."¹⁰ Bu anlamda sekülerleşme paradigmasının varsayımlarını beş ana başlıkta ifade etmek mümkündür.

- 1- Dinin gerilemesi
- 2- Dünyaya yönelim
- 3- Dünyanın büyüünün bozulması
- 4- Toplumsal kurum ve ilişkilerin dinden ve dini otoriteden sıyrılması
- 5- Dinin teorik ve pratik yönlerinin seküler alanlarda eşdeğer formlara bürünmesi¹¹

Bu paradigmayı savunan düşünürlere göre özellikle Batı dünyasının yaşamış olduğu Orta Çağ ile modern zamanların kıyaslanması belirleyici bir unsurdur. Orta Çağ'da dinin ve kilisenin toplum üzerindeki etkisi üzerine yoğunlaşan kimi düşünürler, bu dönemin dinin "altın çağı" olduğunu ifade ederek modern dönemde ise bu etkinin oldukça azaldığı tezi üzerinden sekülerleşme olgusunu modern toplumların mutlak bir şekilde uğrayacağı bir durak olarak tasvir etmektedirler. Sekülerleşme paradigmasını savunan sosyologlar arasında Bryan R. Wilson, Peter L. Berger, T. Luckmann, Grace Davie, R. Bellah ve Stevie Bruce gibi önemli isimler bulunmaktadır. Örneğin Berger ve Luckmann'ın birlikte kaleme almış oldukları, *Gerçekliğin Sosyal İnşası* adlı eserde, modernleşmenin bir sonucu olarak, toplumlarda dini normların gerilemesini ve sekülerleşmeyi ele almışlardır. Berger'a göre modernleşme, bireylerin geleneksel dini inançlara olan bağlılıklarını zayıflatmaktadır. Bilimsel düşünce, endüstrileşme, eğitim ve teknolojik ilerleme gibi faktörler, insanların dünya görüşlerinde değişikliklere neden olmakta ve bu da dini normlarda gerilemeye yol açmaktadır. Ancak Berger, sekülerleşmenin tam anlamıyla bir dinin ortadan kalkışı değil, daha çok dini normların etkisinde bir azalma olduğunu vurgulamaktadır.¹²

9 Bu düşünürler için bk. Özyay, *Sekülerleşme ve Din: Batı'da Sekülerleşme Teorileri ve Tartışmaları*, 168-169.

10 Darendel, "Sekülerleşme Teorisine Metaforik Yaklaşımlar", 52.

11 Özyay, *Sekülerleşme ve Din: Batı'da Sekülerleşme Teorileri ve Tartışmaları*, 169.

12 Ayrıntılı bilgi için bk. Peter Ludwig Berger - Thomas Luckmann, *Gerçekliğin Sosyal İnşası Bir Bilgi Sosyolojisi İncelemesi*, çev. Vefa Saygın Ögütüle (Ankara: Atif Yayınları, 2020)

Bryan R. Wilson ise *Religion In Secular Society* kitabında, modernleşmenin getirdiği değişimlerin dinin gücünü azalttığını savunarak sekülerleşme sürecini incelemiştir. Wilson, modernleşmenin ve endüstrileşmenin etkisiyle toplumlarda dini normların gerilediğini savunmuştur. Ona göre, bilimsel düşünce, teknolojik ilerleme ve eğitim gibi faktörler, bireylerin dini inançlarından uzaklaşmalarına neden olmuştur.¹³

Wilson, sekülerleşmenin, bireylerin dünya görüşlerinde ve toplumsal normlarda dini otoritenin azalmasına işaret ettiğini düşünmektedir. Ancak, Wilson'un perspektifi, sekülerleşmenin tam anlamıyla bir dini yok oluş süreci değil, daha çok dini normların etkinliğinde bir azalmaya işaret etme eğilimindedir.¹⁴

"Tanrı öldü" metaforu ile sekülerleşme paradigmasını destekleyen Steve Bruce, dini inanç, pratik ve ritüellerin gücünde, popülerliğinde ve saygınlığında bir düşüşün olduğunu iddia ederek bu duruma sebep olan şeyin modernlik olduğunu vurgulamaktadır. Ancak ona göre sekülerleşme kavramı ateizm veya dinsizleşme gibi kavramlarla eş tutulamayacak bir içeriğe sahiptir. "Tanrı öldü" metaforu ile "geleneksel toplumlardan modern toplumlara geçişle birlikte dini değerlerde görülen değişimi anlatmak istemiştir."¹⁵

Benzer bir başka yaklaşımı da Grace Davie sergilemektedir. Davie "ait olmadan inanma" yaklaşımı ile Batı toplumlarındaki kiliseye gitme pratiğinin geçmişe kıyasla oransal olarak azaldığını belirtmektedir. Ona göre, modern Batı toplumlarında bireyler artık dinsel yönelimlerini inanç boyutuyla yaşamaya devam etmektedir. Bu inançların pratik ve ritüel boyutlarında oransal olarak azalma mevcuttur. Davie, bireylerin kiliseye katılım oranlarındaki düşüşün bir sekülerleşme göstergesi olduğunu düşünmektedir. Bu paradigmayı savunan diğer sosyologlar gibi Davie de sekülerleşmenin bir inançsızlık anlamına gelmediğini ayrıca vurgulamaktadır.¹⁶

Genel olarak sekülerleşme paradigması, dinin modern toplumlarda tamamen ortadan kalkacağı düşüncesinden veya temennisinden bağımsız olarak özellikle dinin pratik ve ritüel boyutlarındaki azalmaya işaret etmektedir. Ayrıca bu paradigma toplumu ve toplumsal grupları yönlendiren bir kurum olarak da dinin bu otoritesinin zayıflamasına gönderme yapmaktadır. Bu düşüncenin altında yatan en önemli sebep ise bilimsel gelişmelerin sağlamış olduğu rasyonelleşmedir. Bireylerin, daha önce determinist bakış açısıyla açıklayamadığı birtakım olay ve olguları artık sebep sonuç ilişkisi bağlamında anlamlandırıp metafizik ve dinsel açıklamalardan uzaklaşmaları bu paradigmanın temel argümanıdır.

---

13 Ayrıntılı bilgi için bk. Wilson Bryan, *Religion In Secular Society*, (London: Penguin Books, 1969)

14 Wilson Bryan, *Religion In Secular Society*

15 Ayrıntılı bilgi için bk. Steve Bruce, *God is Dead: Secularization in the West*, (New Jersey: Blackwell).

16 Ayrıntılı bilgi için bk. Grace Davie, "Believing without Belonging: Is This the Future of Religion in Britanya?", *Social Compass*, 37/4 (1990), 455-469.

2. Desekülerleşme Paradigması

20. Yüzyılla birlikte ciddi bir şekilde gündeme gelen sekülerleşme paradigması sonraki süreçlerle birlikte tartışılmaya ve eleştirilmeye başlanan bir kavram haline gelmiştir. Özellikle Amerika'daki dindar denebilecek bazı din sosyologlarının çalışmalarında dinin modern toplumlarda da işlerliğinin devam ettiğinin ortaya konması bu tartışmaları başlatmıştır.¹⁷ Nitekim bu çalışmaların başında 20. Yüzyılın ortalarından itibaren yeni dini hareketlerin sayılarının artarak yaygınlaşması ve üye sayılarındaki artış, sekülerleşme kavramının tartışılmasını tetiklemiştir. Bu anlamda kimilerine göre paradigma değişikliğine gidilerek sekülerleşme paradigması terkedilip "desekülerleşme" paradigması daha aktif savunulur hale gelmiştir. Sekülerleşme tartışmalarının temelinde bu paradigma değişikliği bulunmaktadır. Desekülerleşme kavramı, dinin ve doğüstü alanın toplumsal sistem içerisinde tekrar aktif bir rol üstlenmesi durumuna işaret etmektedir.¹⁸ Bu doğrultuda dinin modern yaşamda yok olmadığını, bireylerin dine her zamankinden daha fazla ihtiyaç duyduğunu ve hatta dinin toplumsal etkisinin geçmişe kıyasla daha da arttığını iddia eden kimi akademisyenlerin savunduğu bir görüş olarak desekülerleşme, ikinci bir paradigma olarak ortaya çıkmıştır. Bu görüşü savunan düşünürlere göre, dinin sadece toplumsal kurumlardan ibaret olmadığı aynı zamanda bireylerin anlam arayışının bir tezahürü olarak da varolduğu gerçeği dikkat çekmektedir.¹⁹ Modern dünyanın hayatı karmaşık bir hale getirdiği ve bireyleri yalnızlaştırdığı iddiası da bu paradigmaya kapı aralamaktadır. Buna göre dine tekrar yönelmenin varoluşsal sebepleri olabilmektedir. Bireylerin manevi ihtiyaçlarını karşılamak, toplumsal bağlarını güçlendirmek, belirsizlikle başa çıkmak veya yaşamlarına anlam katmak gibi motivasyonlardan kaynaklanan sebepler bunlardan bazılarıdır. Ayrıca, bazı bireyler modern hayatın getirdiği stres, belirsizlik veya boşluk hissiyle baş etmek için dini inançlara yönelebilir. Dini değerler, insanların kimlik bulma, toplumsal dayanışma ve anlam arayışı çabalarına cevap verebilir. Bu bakımdan sekülerleşme paradigmasını savunanların aksine desekülerleşme savunucuları, modern yaşamı bizatihi dine yönelmenin ana sebebi olarak görmektedirler.

Bireylerde ortaya çıkan varoluşsal sebeplerin yanısıra yapılan bazı akademik çalışmaların da desekülerleşmeyi ortaya çıkardığı söylenebilir. ABD'deki yeni dini hareketlerin varlığı ve üye sayılarındaki veriler, bireylerin dine yönelimleri konusunda bizlere ipuçları vermektedir. Nitekim daha önce sekülerleşme paradigmasını savunan akademisyenlerden Cox ve Berger, radikal dini gruplar ve yeni dini hareketler gibi oluşumlardan dolayı bu görüşlerinden vazgeçmişlerdir.²⁰

17 Özey, *Sekülerleşme ve Din: Batı'da Sekülerleşme Teorileri ve Tartışmaları*, 194.

18 bk. Darende, "Sekülerleşme Teorisine Metaforik Yaklaşımlar", 57.

19 Bu düşünürlere için bk. Charles John Sommerville, "Stark's Age of Fatih Argument and The Secularization of Things: A Commentary", *Sociology of Religion*, 63/3, (2002), 368.

20 Ayrıntılı bilgi için bk. Harvey Cox, *The Secular City: Secularization and Urbanization in Theological Perspective*, (New Jersey: Princeton University).

Özellikle Berger için ABD'deki dinin yeniden canlanması, bazı liberal kiliselerin yok oluşu ve bazı modern batı toplumlarında kiliseye devamlılık ile dindarlığın ilişkisinin olmaması gibi sebepler sekülerleşme paradigmasını geçersiz kılmaktadır.²¹

Ancak desekülerleşme paradigmasının temel argümanını oluşturan en önemli nokta dinin bireysel izlerinin görünümüdür. Bu paradigmayı savunan birçok akademisyen vardır. Örneğin Daniel Bell, sekülerleşme sürecinin toplumsal hayatta yaşandığını kabul etmekle birlikte bunun dinin yok olmasıyla bir tutulamayacağını altını çizer. Ona göre, İngiltere gibi sanayileşme ve modernitenin beşiği olan bir ülkede sekülerleşmenin Fransa kadar etkili olmayışı, modernitenin sekülerleştirdiği iddiasını çürütmektedir. Ayrıca Bell, İngiltere'nin dindarlık yönelimlerini diğer Batılı ülkelerle kıyaslayarak sekülerleşme paradigmasını çürütmeye çalışmaktadır. Berger gibi Bell de, yeni dini oluşumların varlığını kutsalın geri dönüşü olarak yorumlamaktadır.²² Stark ve Bainbridge benzer bir yaklaşım sergileyerek insanlığın anlam arayışının evrensel bir ihtiyaç olduğunu ve dinin farklı formlarla da olsa tezahür edeceğini ifade etmektedir. Bu yazarlara göre dinsiz bir gelecek tahayyülü illüzyondan ibarettir.²³ Yine bu yaklaşıma örnek verilecek olursa Thomas Luckmann Batı dünyasındaki Kilise otoritelerinin sarsılmasının bireylerin dinden uzaklaşması anlamına gelmediğini, dindarlık duygusunun bireylerde daima olacağını ve bunun dini kurumlardan bağımsız bir şekilde bireysel olarak süreceğini iddia etmektedir. Bu yaklaşımlarını "The Invisible Religion" (Görünmez Din) ifadesiyle ortaya koymaktadır.²⁴

Tüm bu yaklaşımlarla beraber görünen o ki sekülerleşme paradigmasının eleştirilmesi konusunda en büyük argüman, dinin modern toplumlarda bireysel olarak devam ettiği iddiasıdır. Desekülerleşme paradigması taraftarları dinin modern toplumlarda bir değişim geçirdiğinin farkındadır. Hatta geleneksel dini otoritelerin bireyler üzerindeki etki gücünün azaldığını da belirtmektedirler. Ancak insanoğlunun dine olan psikolojik ihtiyacının sekülerleşme taraftarları tarafından gözardı edildiğini düşünmektedirler. Bu bağlamda desekülerleşme yanlıları modern dünyanın bireylerde bir anlam kaybı yarattığını, bu eksikliği ise bireysel dini yönelimlerin doldurduğunu iddia etmektedirler. Buradaki tartışmanın temel noktası dinin tam olarak neye tekabül ettiği konusudur. Sekülerleşme taraftarlarının dinden kastettikleri şey, dini kurumlar, geleneksel dini otoriteler, bu otoritelerin topluma etki etme gücü, dinin pratik ve ritüel

21 Peter L. Berger, "Sekülerizmin Gerilemesi", *Sekülerizm Sorgulanıyor*, der. Ali Köse, (İstanbul: Ufuk Yayınları, 2002), 29.

22 Daniel Bell, "The Return of the Sacred? The Argument on the Future of Religion", *British Journal of Sociology*, 28/4 (1977), 429.

23 Rodney Stark – William Sims Bainbridge, "Future of Religion: Secularization, *Reviel and Cult Formation*", (California: Iniversity of California Press, 1985), 1.

24 bk. Thomas Luckmann, *The Invisible Religion: The Problem of Religion in Modern Society*, (London: Macmillian, 1967)

yönleri ise gerçekten de 21. Yüzyılda bu değerlerin aşınmaya uğradığını söylemek yanlış bir ifade olmasa gerektir. Ancak dinden kastettikleri değerlere, bireylerin duygusal anlam dünyaları ile din arasındaki ilişkinin de dahil edilmesi söz konusu ise bu durumu ölçmek ve sekülerleşmenin gerçekleştiğini iddia etmek oldukça zor bir yaklaşım gibi gözükmektedir. Bu anlamda tartışmanın odak noktası dinin nasıl tanımlandığı konusudur. Dine teorik ve duygusal bağ ilişki çerçevesinde yaklaşılması sekülerleşme kavramını eleştirilebilir bir konuma getirirken, dini kurumların, dini otoritelerin, dini pratik ve ritüellerin din ile eş değer görüldüğü bir zeminde sekülerleşme paradigması kendisine uygun bir temel sağlamış olmaktadır.

3. Eklektik Paradigma

Sekülerleşme tartışmalarının eski ve yeni paradigmalara dikotomisinde tartışılması ortaya yeni bir paradigma çıkarmıştır. Eklektik paradigma olarak bilinen bu yaklaşım, sekülerleşme paradigması temeli üzerine kurulu ancak desekülerleşme iddalarını gözardı etmeden yeni bir bakış açısı geliştirmiştir. "Eklektik paradigma hem klasik sekülerleşme hem de yeni paradigmaya (desekülerleşme) atıfta bulunarak sekülerleşme ve din olgusunun bir arada, diyalektik bir bağlam içerisinde var olduğunu ileri sürmektedir"²⁵ Bu paradigmanın önemli savunucularından Mark Chaves, din olgusunun kendisine odaklanılmasından ziyade dini kurum ve otoritelerin toplumsal meşruiyetindeki değişimlere yoğunlaşılması gerektiğini belirtmiştir.²⁶

Eklektik paradigma sekülerleşme sürecinin varlığını kabul etmekte ancak desekülerleşme paradigmasının eleştirilerini de dikkate almaktadır. Ancak temelde desekülerleşme paradigmasının iddialarının eleştirilmesi söz konusudur. Söz konusu bu eleştirilerin başında, modern dünyada dinin yerinin abartıldığı düşüncesi, dinin tekrar canlanması tezinin sadece ABD'deki dinsel yönelimlerle örneklendirilmesi, dinin sadece bireysel yönüyle açıklanmaya çalışılması ve sekülerleşmenin dinin gerilemesi şeklinde değer yargısı içeren bir bağlamda açıklanması gibi başlıklar gelmektedir.²⁷

Genel olarak bu yaklaşım din ile kutsal kavramını ayırarak, modern dünyanın geleneksel dini kurum ve otoritelerin gücünde bir azalmaya sebep olduğunu ancak bu durumun dinin gerilemesi olarak anlaşılması gerektiğini vurgulamaktadır. Bu anlamda sekülerleşme kavramının dinin aleyhine olan bir kavram olarak kullanılmasını eleştirmektedir. Dini kurum ve otoritelerin yaşamış olduğu bu değişimi olumlu ya da olumsuz anlamlarla ifade edilemeyeceğinin vurgusu ön plandadır. Ayrıca eklektik paradigma sekülerleşmenin gerçekleştiğini ancak dinlerin veya dinsel formların da bu bağlamda kendilerini güncelleyerek modern dünyaya uyum sağlayarak var olduklarını savunmaktadır.²⁸

25 Özey, *Sekülerleşme ve Din: Batı'da Sekülerleşme Teorileri ve Tartışmaları*, 194.

26 Mark Chaves, *Secularization as Declining Religious Authority*, *Social Forces*, (Mart, 1994), 72/3, 754.

27 Özey, *Sekülerleşme ve Din: Batı'da Sekülerleşme Teorileri ve Tartışmaları*, 215-216.

28 Darende, "Sekülerleşme Teorisine Metaforik Yaklaşımlar", 63.

4. Türkiye’de Sekülerleşme

Batı dünyasında din-toplum ikileminde yaşanan sekülerleşme tartışmalarının aksine Türkiye’de bu kavramın din-devlet ilişkisi içerisinde ele alınması sekülerleşme kavramını politik bir noktada konumlandırmıştır. Özellikle bu kavramın Türkçeye çevrilmesinde çoğu zaman hatalı bir şekilde laiklik kavramının kullanılması söz konusudur.²⁹ Türkiye Cumhuriyeti’nin kurulmasında ve devletin devamlılık göstermesinde laiklik ilkesinin önemli bir yer kapladığı yadsınamaz bir gerçektir. Bu anlamda laik kavramı politik bir kavramdır. Laiklik, din ve devlet işlerinin ayrılması veya din ve vicdan hürriyeti gibi popülist tanımlamaların çok daha ötesinde bir anlam dünyasına sahiptir. Laiklik başlı başına bir ideolojiyi (laisizm) temsil etmektedir. Bu ideoloji ise din-devlet-toplum ilişkileri bağlamında insanların bilimsel kanun ve ilkelere göre sosyal hayata dair tüm değerlerinin dönüşümünü hedeflemektedir. Bir bakıma dayatmacı bir ideolojidir.³⁰ Bu bağlamda devletin bireylerden beklediği veya bireylere dayattığı bir ideoloji olarak laisizm kendi muhalefetini yaratmıştır. Bu açıdan “Türkiye’nin politik teolojisi laisizm ile İslamcılık arasındaki bir gerilim üzerine inşa edilmiştir.”³¹

Türkiye’de din-devlet ilişkilerinde yaşanan gerilimler dolayısıyla gerçek anlamda bir sekülerleşme tartışması 2000’li yıllara kadar yapılamamıştır. Sekülerlik belli bir politik aidiyeti temsil ederken, değer yargısı olarak da bu kavrama pozitif anlamlar yüklenmiştir. Dinin toplum hayatından dışlanması şeklinde algılanan seküler ifadesi, bu düşünceye sahip bireylerin bir sıfatı olarak kullanılmaya başlanmıştır.

2000’li yıllarla birlikte, özellikle İslami söylemle iktidara gelen Ak Parti yönetimleri, desekülerleşme bağlamında tartışmaları da başlatmıştır. Bu bağlamda Türkiye’nin gün geçtikçe muhafazakârlaştığı gibi söylemler politik gelişmelerle paralel bir şekilde dillendirilmeye başlanmıştır. Ertit bu söylemin temelinde bazı argümanları sıralarken özellikle siyasi iktidarın İslam’a dair apolojik söylemlerinin ve İslam anlayışına uymadığı şeklinde yorumlanabilecek bazı uygulamaların yasaklanma girişimlerinin etkili olduğunu düşünmektedir.³² Tüm bu tartışmalar seküler-muhâfazakâr dikotomisini ortaya çıkarmıştır. Bu tartışmaların gerçekten de toplumsal yönünün mü yoksa politik yönünün mü ağır bastığı bir yana, ortaya çıkan gerilim, Türkiye’nin dindarlaştığı, İranlaştığı veya laikliğin tehlike altında olduğu gibi söylemleri güçlü bir şekilde dolaşıma

29 Ayrıntılı bilgi için bk. Volkan Ertit. “Birbirinin Yerine Kullanılan İki Farklı Kavram: Sekülerleşme ve Laiklik”. *Akademik İncelemeler Dergisi* 9/1 (Temmuz 2014), 103-124.

30 Durmuş Hocaoğlu, “Sekülerizm, Laisizm ve Türk Laisizmi”, *Türkiye Günlüğü Dergisi* 29 (Temmuz-Ağustos 1994), 44-71.

31 Besim F. Dellaloğlu, “Laik ve Seküler’in Politik Teolojisi”, *Sekülerleşme Tartışmaları*, ed. Mehmet Ali Kirman - Volkan Ertit, (Ankara: Kadim Yayınları, 2019), 40.

32 Bu argümanlar için bk. Ertit, *Endişeli Muhafazakârlar Çağı*, 142-143.

sokmuştur. Tam da bu süreçte “kutsalın geri dönüşü” söylemiyle desekülerleşme paradigması, Türkiye’de yaşananların bilimsel perspektifini sunması açısından tartışılmaya başlanmıştır.³³

Yaşanan bu tartışmalara genel kanaatin aksi düşünceleriyle bilinen Volkan Ertit, Türkiye’nin sekülerleştiğini iddia ederek bu iddialarını çeşitli argümanlarla ortaya koymuştur.³⁴ Bu iddiasının arkasında kendisinin yapmış olduğu sekülerleşme tanımı oldukça önemli bir yer kaplamaktadır. Ona göre “sekülerleşme, kavram olarak belli bir zaman dilimi içerisinde dinin, dinimsi yapıların ve batıl inançların toplumsal düzeydeki prestijlerinin ve topluma etki etme güçlerinin göreceli olarak azalması demektir.”³⁵ Türkiye’de yaşanan politik tartışmalar üzerine, toplumun desekülerleştiği iddiasının gerçeği yansıtmadığını düşünen Ertit, yaşananların sekülerleşme kavramı ile laiklik veya laikleşme gibi kavramların karıştırılması sonucu eksik ve hatalı yorumların yapıldığını belirtmektedir.³⁶ Ona göre siyasi iktidarların dinin aleyhine bir şekilde yorumlanabilecek bazı politikaları uygulamaya koyması toplumun sekülerleşeceği anlamına gelmeyeceği gibi, yine devlet eliyle dinin lehine bir şekilde algılanabilecek bazı politikaları devreye sokması da toplumun daha dindar ve muhafazakâr bir yönelim içerisine gireceği anlamına gelmemektedir. Sekülerleşme kavramına toplumsal yaşamdaki gündelik yansımalar perspektifinden bakan Ertit, bu bağlamda Türk toplumunun sekülerleşmesini şimdiki kuşakların geçmişe kıyasla gündelik yaşamdaki düşünce ve davranış değişimleri üzerinden değerlendirmektedir. Bu doğrultuda birçok argüman ileri süren Ertit³⁷, Türk toplumu içinde Alevi-Sünni evliliklerinin bu bağlamda sekülerleşmeyi doğrulayan bir argüman olduğunu düşünmektedir.³⁸

Daha önce de belirtildiği üzere bu çalışma, Ertit’in Türkiye’nin sekülerleştiğine dair argümanlarını bir bütün olarak değil sadece “farklı inanç grupları arasındaki evliliklerin sayısındaki değişim” başlığı altında Alevi-Sünni evliliklerinin sekülerleşmeye dair bir gösterge olup olamayacağını konu edinmektedir. Söz konusu bu durumun yani Alevi-Sünni evliliklerinin geçmişe kıyasla ancak sekülerleşen bir toplumda artarak devam edip görünür bir hal alabileceğini düşünen Ertit’in bu iddiası, yine kendisinin yapmış olduğu sekülerleşme tanımı çerçevesinde çalışmanın bundan sonraki bölümünde ayrıntılı bir şekilde incelenmiştir.

33 Bu tartışmalar için bk. Volkan Ertit, “Türkiye’nin Sekülerleşme Pratiği”, *Sekülerleşme Tartışmaları*, ed. Mehmet Ali Kirman - Volkan Ertit, (Ankara: Kadim Yayınları, 2019), 268.

34 Bu argümanlar için bk. Volkan Ertit, “Direnen Teori: Sekülerleşme”, *Sekülerleşme Tartışmaları*, ed. Mehmet Ali Kirman - Volkan Ertit, (Ankara: Kadim Yayınları, 2019), 239-266.

35 Ertit, *Endişeli Muhafazakârlar Çağı*, 13.

36 Bu ayırım için bk. Ertit, *Endişeli Muhafazakârlar Çağı*, 137.

37 Bu argümanlar için bk. Ertit, *Endişeli Muhafazakârlar Çağı*, 59-133.

38 Ertit, *Endişeli Muhafazakârlar Çağı*, 94-95.

5. Bir Sekülerleşme Göstergesi Olarak “Alevi-Sünni Evlilikleri”

“Alevi ve Sünni kavramları, birçok dinde yaşanmış olan belli bazı sosyolojik süreçler sonrasında İslam dinindeki politik, teolojik ve kültürel farklılaşmalara işaret eden kavramlardır.”³⁹ İslam Tarihinde Hz. Muhammed’in vefatı ile ortaya çıkan özellikle politik tartışmalar, birçok dinde olduğu gibi farklı mezhep ve dini grupları ortaya çıkarmıştır. Sünnilik ve Aleviliğin kavramsallaşma süreci de bu dönemde ortaya çıkan iki farklı yaklaşım olarak dikkat çekmektedir. Genel olarak Sünnilik kavramı Hz. Muhammed’in sünneti etrafında bütünleşerek farklılaşmalara karşı bir tepki olarak ana bünyeyi temsil ederken, Alevilik ise Hz. Ali’nin ilk halife olması gerektiği inancı ile bu ana bünyeden farklılaşan bir düşünce yapısına işaret etmektedir.⁴⁰ Alevilerin şifahi gelenekle beslenmesi her ne kadar farklı tanımlamaları mümkün kılarsa da⁴¹ genel olarak Hz. Ali’nin etrafında birleşilmesi tanımlama açısından önemlidir.

“Alevi-Sünni farklılaşması, uzun yıllar yapısal ve kültürel bir değişim sürecini yaşayan ülkemizde, inanca dayalı olarak tezahür etmekle beraber siyasi, sosyal ve kültürel dinamiklerin oluşturduğu, biçimlendirdiği bir gerçeklik olarak belirmektedir.”⁴² “Her iki grup arasında yaşanan bu farklılaşma, tarihsel süreç içerisinde karşılıklı olarak ön yargıları, ötekileştirmeleri ve hatta çatışmaları tetiklemiştir.”⁴³

Ülkemiz tarihi açısından Alevilerin özellikle 15 ve 16. yüzyıllarda gördüğü baskılarla kendilerini Sünni toplumdaki izole ederek dağlık ve kırsal bölgelere çekilmesi ve bu sürecin de 1950’li yıllara kadar devam etmesi Alevilere yönelik çalışmalarda genel bir kabuldür.⁴⁴ Bu tarihsel süreç içerisinde karşılıklı ilişki düzeyleri son derece sınırlı olan her iki dini grup, birbirlerine karşı ön yargı ve kalıp yargılar eşliğinde pejoratif bakış açısı geliştirmişlerdir. Bu açıdan karşılıklı ilişkilerin gerek Osmanlı döneminde gerekse de Cumhuriyet döneminde olumsuz bir zemin üzerinde tezahür ettiği görülmektedir. Öyle ki bu olumsuz ilişkiler kimi zaman çatışmalara kadar ileri gitmiştir.⁴⁵

Tüm bu yaşanan olumsuz ilişkilerle beraber teolojik ve kültürel farklılıklar hem Alevilerin hem de Sünnilerin karşılıklı evliliklerini pek mümkün kılmamıştır. Her

39 Tahir Küçük, *Öteki ile Yaşamak Alevi-Sünni Evlilikleri*, (Ankara: Eskiyeşi Yayınları, 2023), 99.

40 Küçük, *Öteki ile Yaşamak Alevi-Sünni Evlilikleri*, 99-101.

41 Özcan Güngör, *Araf’taki Kimlik: Alevilik/Bektaşilik*, (Ankara: Akasya Kitap, 2007), 82.

42 Fazlı Arabacı, *Türkiye’de Tetiklenen Fay Hattı Alevi-Sünni Farklılaşması*, (İstanbul: Ensar Yayınları, 2015), 10.

43 Küçük, *Öteki ile Yaşamak Alevi-Sünni Evlilikleri*, 15.

44 Bu kanaat için bk. Cemal Salman, *Göç ve Kentleşme Sürecinde Alevi Kimliğinin Kültürel-Siyasal Değişimi ve Dönüşümü*, (İstanbul: İstanbul Üniversitesi, Sosyal Bilimler Enstitüsü, Siyaset Bilimi ve Kamu Yönetimi Anabilim Dalı, Doktora Tezi, 2015).

45 Ayrıntılı bilgi için bk. Fuat Bozkurt, *Çağdaşlaşma Sürecinde Alevilik*, (İstanbul: Kapı Yayınları, 2006); Küçük, *Öteki ile Yaşamak Alevi-Sünni Evlilikleri*, 107-122.

iki grup da dinsel aidiyetleri çerçevesinde öteki grupla evliliği uygun bulmamış, bu tür evliliklere karşı katı bir direnç göstermiştir. Bu direnç 1950'li yıllarla birlikte yaşanan kentleşme süreci ile yavaş yavaş aşınmaya başlamış, kentleşmenin getirmiş olduğu birlikte yaşama deneyimi karşılıklı ilişki yoğunluğunu artırarak bu tür evliliklere kapı aralamıştır.⁴⁶

Farklı dil, din, ırk, mezhep ve kültürden gelen bireylerin evliliğini tanımlama adına karma evlilikler, modern toplumlarda görülen önemli bir sosyolojik olguya işaret etmektedir.⁴⁷ Bu tür evliliklerin çeşitli açılardan incelenmesi sosyolojik açıdan kayda değer bir literatürü oluşturmuştur. Sekülerleşme sürecinin bu tür evliliklere etkisi de bu literatür içerisinde yer alan konulardan birisidir.

Genel olarak farklı kültür, kimlik ve dinsel aidiyetten gelen bireylerin evliliklerini sağlayan temel süreç olarak sekülerleşme kavramı birçok akademisyen tarafından dile getirilmiştir.⁴⁸ Bu bağlamda karma evlilik olarak Alevi-Sünni evliliklerinin sekülerleşme süreci ile ilişkisini özellikle geçmişe kıyasla çeşitli açılardan incelemek önem arz etmektedir.

5.1. Evlilik Sayılarındaki Kuşaklar Arası Değişim

Türkiye'de resmî olarak mezhebe veya dini gruba ait nicel veriler kayıt altında tutulmadığı için Alevi-Sünni evliliklerinin tam olarak nasıl bir değişim geçirdiğini resmi olarak belirtmek imkânsız bir haldedir. Ancak gerek sosyal gözlemlerden gerekse de akademik çalışmalardan anlaşıldığı kadarıyla, Alevi-Sünni evlilikleri özellikle kırdan kente göç süreci ile daha görünür bir hal alarak artarak devam etmektedir.⁴⁹ Özellikle kentleşme olgusunun farklı kimlikleri bir arada yaşama pratiğini geliştirme etkisi bu tür evlilikleri mümkün kılmıştır. "Kent hayatının getirmiş olduğu modern yaşam biçimleri, her iki grubun gelenekle olan bağını zayıflatmış ve grupların birbirlerine dair düşünce ve davranış kalıplarını rasyonelleştirmiştir."⁵⁰

Örneğin Türkdoğan'ın Türkiye'nin çeşitli bölgelerinde yaşayan Alevi topluluklarla yaptığı nitel görüşmelerde bu durum açıkça ifade edilerek artık günümüzde Alevilerin Sünnilerle evliliğinin daha kolay bir zeminde gerçekleştiği ve bunun da bu tür evlilik sayılarını artırdığı belirtilmektedir.⁵¹ İkinci de yapmış

46 Bu iddialar için bk. Gül Özateşler Ülkücan, vd., Gruplar Arası Temas ve Çapraz Evlilikler: İzmir'de Alevi-Sünni Evlilikleri, *Türkiye Sosyal Araştırmalar Dergisi*, 23/1 (Nisan, 2019); bk. Mehmet Ali Balkanlıoğlu, Alevi-Sünni Evliliklerinin Aile İlişkileri ile Çocuk Yetiştirme Üzerine Etkileri ve Sosyal Damgalama, *Türk Kültürü ve Hacı Bektaş Veli Araştırma Dergisi*, 62 (Ocak, 2013); Tahir Küçük - Yakup Çoştu, Alevi-Sünni Evliliklerinin Karşılıklı İlişkilere Etkisi, *Hitit İlahiyat Dergisi* 22/2 (Aralık, 2023), 863.

47 Özcan Güngör, *İki Dünya Bir Aile*, (Ankara: Akçağ Yayınları, 2016), 83.

48 Bu akademisyenlere örnek olarak bk. Küçük, *Öteki ile Yaşamak Alevi-Sünni Evlilikleri*, 144.

49 Orhan Türkdoğan, *Alevi-Bektaşî Kimliği Sosyo-Antropolojik Araştırma*, (Konya: Çizgi Kitabevi Yayınları, 2013); Küçük, *Öteki ile Yaşamak Alevi-Sünni Evlilikleri*, 144.

50 Küçük, *Öteki ile Yaşamak Alevi-Sünni Evlilikleri*, 144.

51 Ayrıntılı bilgi için bk. Türkdoğan, *Alevi-Bektaşî Kimliği Sosyo-Antropolojik Araştırma*, 153, 227, 242.

olduğu *Kürt Sekülerleşmesi* adlı çalışmada gençlerin flört, evlilik ve boşanma konularında daha seküler bir çizgide olduklarını ifade etmektedir. Görüşmüş olduğu bazı bireylerin özellikle Alevilik-Sünnilik bağlamında evlilik tercihlerini ebeveynleri gibi olumsuz algılamadıkları tespit edilmiştir.⁵² Bu yaklaşımlar bu tür evliliklerin sayısında kayda değer bir artışın olabileceğini göstermektedir.

Küçük'ün Alevi-Sünni evlilikleri üzerine yapmış olduğu nitel çalışmada ise yine bu durum katılımcılar tarafından sıkça dile getirilmiştir. Bu konuda birçok katılımcı önceki kuşakların bu tür evliliklere sıcak bakmadığını dolayısıyla bu tür evliliklerin geçmişte oldukça az sayıda gerçekleştiğini ifade etmiştir. Yine bu tür evlilik yapan birçok katılımcı kendilerinin bu kararı verirken zorlanmadıklarını zira kendi aile üyelerinden ve sosyal çevrelerinden bu tür evlilik örneklerinin olduğunu belirtmişlerdir.⁵³ Benzer bir başka bulguya da Yapıcı ulaşmıştır. Yapıcı, üniversite öğrencileri üzerine yapmış olduğu çalışmada gençlerin çevrelerinde Alevi-Sünni evliliklerine rastladığını ortaya koymaktadır.⁵⁴

Bu bulgular geçmişe kıyasla bu tür evliliklerin daha fazla olduğunu göstermesi açısından önemlidir. Özellikle kentleşme süreci ile birlikte bir arada yaşama deneyimi her iki grup arasında temasları artırmış, karşılıklı etkileşimin evliliklere dönüşebilmesinin ortamını hazırlamıştır. Bu bağlamda kentleşme süreci öncesi birbirlerinden izole bir şekilde yaşayan Alevi ve Sünni grupların karşılıklı evlilik yapması pek mümkün gözükmezken, kentleşme ile birlikte bu evliliklerin artması geçmişe kıyasla en belirgin farklardan bir tanesini oluşturmaktadır.

Kuşaklar arası evlilik sayılarındaki geçmişe kıyasla artışın sadece kent ortamının sağlamış olduğu birlikte yaşama pratiği olarak algılanması eksik bir yaklaşım olacaktır. Zira kentleşme süreci bizzat sekülerleşme sürecini hızlandıran önemli unsurlardan bir tanesidir. Kent ortamının sağlamış olduğu alternatif düşünce yapıları, bireylerin kırsal kesimde gelenek ve dini otoritelerce kontrol altında olmasına karşılık kentlerdeki otorite boşluğundan kaynaklanan bireylerin daha özerk konumu ve kent yaşamında bireyler ile kutsal mekanlar arasındaki bağın zayıflaması gibi sebepler, kentleşme olgusunun bizzat sekülerleştirici etkisini ortaya koymaktadır.⁵⁵ Dolayısıyla kentleşme temelli artan Alevi-Sünni evlilikleri, sekülerleşme süreciyle yakından ilişkili olduğu düşünülebilir.

5.2. Evlilik Yapan Bireylerin Bu Kararlarına Karşılık Aile ve Akraba Çevresinin Tepkisi

Alevi-Sünni evliliği yapan bireylerin bu kararı verirken kendileri ile aile ve çevrelerinin bakış açısının karşılaştırılması önemlidir. Özellikle kendilerinden

52 Yusuf Ekinci, *Kürt Sekülerleşmesi Kürt Solu ve Kuşakların Dönüşümü*, (İstanbul: İletişim Yayınları, 2022), 151-153.

53 Küçük, *Öteki ile Yaşamak Alevi-Sünni Evlilikleri*, 164-165.

54 Asım Yapıcı, *Din Kimlik ve Önyargı*, (Adana: Karahan Yayınları, 2004), 271.

55 Volkan Ertit, *Sekülerleşmenin Hızlandırıcısı Olarak Kentleşme, Dumlupınar Üniversitesi Sosyal Bilimler Dergisi* 41 (Temmuz, 2014), 41, 1-8

önceki kuşağı temsil eden ebeveynlerinin bu evlilik kararlarına karşı verdikleri tepkiler sekülerleşme bağlamında bir ölçüt olarak dikkat çekmektedir. Zira kuşaklar arasındaki bu tür evliliklere bakış açısının nasıl bir değişim gösterdiği, sekülerleşme sürecinin etkili olup olmadığı konusunda bizlere veriler sağlamaktadır.

Alevi-Sünni evliliklerini doğrudan konu edinen çalışmalara bakıldığında bu tür evliliklere bakışın kuşaklar arası bir değişim geçirdiğini söylemek mümkündür.⁵⁶ Eski kuşaklar Alevi-Sünni evliliklerine özellikle dinsel aidiyet ve kültürel sebeplerle soğuk bakmakta, yeni kuşaklar ise ebeveynleri kadar bu durumu olumsuz karşılamamakta ve hatta önemsiz bulmaktadır.⁵⁷

Bu konuda yapılan nitel çalışmalardan elde edilen bulgular bu görüşü desteklemektedir. Örneğin Çatlı'nın yapmış olduğu çalışmada, Alevi-Sünni evliliği yapmış birçok katılımcı ailelerinin evlilik kararına karşı ilk tepkilerinin olumsuz olduğunu belirtmişlerdir. Bu olumsuz tepkilerin dinsel aidiyetten kaynaklandığı katılımcıların verdiği yanıtlardan anlaşılmaktadır.⁵⁸ Yine benzer bir çalışma yapan Çatak da benzer bulgulara ulaşmıştır. Görüştüğü Alevi-Sünni evliliği yapmış bireylerin ağırlıklı çoğunluğu, evlilik kararlarına karşılık ailelerinin olumsuz yaklaşıtlarını ifade etmişlerdir. Ayrıca bu tür evlilik yapan bireylerin çoğunluğu, dinsel aidiyet farklılığının kendileri açısından bir sorun teşkil etmediğini, bu konunun kendileri için önemsiz olduğunu belirtmişlerdir.⁵⁹ Bu açıdan bu tür evliliklere yaklaşımda kuşaklar arası bir düşünce değişiminin olduğu söylenebilir. Nitekim Ülkücan ve arkadaşlarının yapmış olduğu çalışmada da sekülerleşmenin bu tür evlilikleri kolaylaştıran ve eski katı düşünceleri aşındıran bir etkiye sahip olduğu belirtilmiştir.⁶⁰

Balkanlıoğlu'nun yapmış olduğu çalışma, bu tür evlilik yapan bireylerin karşılıklı olarak dinsel aidiyetten kaynaklı bir problem yaşamadıklarını ancak aile ve akraba tepkilerinin sürdüğünü ortaya koyması açısından önemlidir. Balkanlıoğlunun yapmış olduğu çalışmaya dahil olan katılımcıların çoğu, aile ve akraba ilişkilerinin evliliklerinden dolayı olumsuz olarak etkilendiğini belirtmektedir.⁶¹

Bu konuda benzer sonuçlara ulaşan Kızıloca, yaptığı çalışmada Alevi-Sünni evliliği yapan bireylerin yaşantısında mezhepsel aidiyetlerinin görünür olmadığı, kendileri için bu aidiyetin çok fazla bir anlam ifade etmediği ve dolayısıyla

56 Küçük, *Öteki ile Yaşamak Alevi-Sünni Evlilikleri*, 143-150.

57 Küçük, *Öteki ile Yaşamak Alevi-Sünni Evlilikleri*, 163-177.

58 Gökçen Çatlı, *İstanbul ve Nevşehir'de Alevi Sünni Evliliklerinin Antropolojik Açısından İncelenmesi*, (İstanbul: Yeditepe Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü, Sosyal Antropoloji Anabilim Dalı, Yüksek Lisans Tezi, 2008), 80.

59 Katılımcı yanıtları için bk. Bilge Deniz Çatak, *Mezhep Farklılıklarının Eşler Arası İlişkilere Etkisi*, (Antalya: Akdeniz Üniversitesi, Sosyal Bilimler Enstitüsü, Sosyoloji Anabilim Dalı, Yüksek Lisans Tezi, 2012), 55-63.

60 Gül Özateşler Ülkücan, vd., "Gruplar Arası Temas ve Çapraz Evlilikler: İzmir'de Alevi-Sünni Evlilikleri", 20.

61 Mehmet Ali Balkanlıoğlu, "Alevi-Sünni Evliliklerinin Aile İlişkileri ile Çocuk Yetiştirme Üzerine Etkileri ve Sosyal Damgalama", 179.

çiftlerin karşılıklı ilişkilerde bu aidiyetten kaynaklanan bir problem yaşamadıkları belirlenmiştir. Kızılocak yaptığı çalışmada Alevi-Sünni çift ilişkisine dair beş temel tema belirlemiştir. Bunlar; “Mezhep Önemli Bir Mesele Değil”, “Herkes İncancını İsteddiği Gibi Yaşayabilir”, “Ebeveynlerin Süreç İçerisindeki Değişimi”, “Farklı Grupların Birbirlerini Etkilememeleri” ve “Farklılık Zenginliktir.”⁶² Bu beş temel temanın doğrudan sekülerleşme süreci ile yakından ilişkili olduğu anlaşılmaktadır. Zira evlilik yapan bireylerin böyle düşünmesine rağmen ailelerinin ilk başlarda bu evliliklere olumsuz yaklaştıkları tespit edilmiştir. Bu durum ise bireylerin aileleri gibi dinsel keskin sınırlarının olmadığını göstermesi açısından önemlidir. Sekülerleşme sürecinin katı dini algı ve söylemlerini yumuşatma etkisi göz önünde bulundurulduğunda Alevi-Sünni evliliği yapmış bireylerin bu yöndeki düşünce ve tavırları sekülerleşme sürecine işaret etmektedir.

Küçük’ün yapmış olduğu çalışmada ise doğrudan Alevi-Sünni evliliği yapmış bireylerin bu durumu açık bir şekilde ifade ettiği görülmüştür. Bu çalışmada, birçok katılımcı “Eşinizle tanışmadan önce bu tür evlilikleri nasıl karşıladınız” sorusuna açık bir şekilde olumlu cümleler kurarak, dinsel aidiyetin kendileri için sorun teşkil etmediğini, önemli olanın sevgi, saygı ve mutluluk gibi kavramların olduğu görülmüştür.⁶³ Bu açıdan genel olarak evlilik yapan kuşağın öteki dini grupla ilgili olumsuz bakışının bulunmadığı tespit edilmiştir. Ancak böyle düşünen bireylerin ebeveynleri için de aynı şeyi söylemek pek mümkün gözükmemektedir. Zira birçok katılımcı evlilik kararlarına karşılık ailelerinin katı bir direnç gösterdiklerini açık bir şekilde ifade etmiştir. Hatta bazı bireyler, kendi aile büyüklerini oldukça çağdaş, modern ve demokrat olarak tanımlamalarına rağmen evlilik kararlarına karşı göstermiş oldukları olumsuz reflekslerden bahsetmişlerdir.⁶⁴ Küçük bu bulguyu şöyle ifade etmektedir. “Normalde farklı dinsel aidiyetleri sahip bireylere oldukça saygı gösteren ailelerin konu kendi kızı veya oğlunun evliliği olması halinde tereddüt yaşamaları, kayda değer bir bulgudur. Bu açıdan evlilik olgusu bu ailelerde bir nevi turnusol kâğıdı işlevi üstlenmektedir.”⁶⁵ Bu bağlamda eski kuşakta gizli den gizli geleneksel bir bakış açısının bulunması da ayrıca dikkate değer bir bulgudur. Yaşanan bu durum açık bir şekilde kuşaklar arası bu tür evliliklere karşı bakış gözler önüne sermektedir.

Ayrıca tüm bu çalışmalarda bu tür evliliklere karşı aile büyükleri tarafından gösterilen direnç, evliliklere engel olamama açısından son derece önemlidir. Nitekim bu tür evlilik yapan birçok katılımcı, vermiş oldukları kararların ne pahasına olursa olsun arkalarında durmuş ve evliliklerini gerçekleştirmişlerdir. Öyleki bazı evlilikler kaçma ve kaçırma yoluyla mümkün olmuştur. Yine bazı

62 Berivan Kızılocak, *Strengths and Challenges of Alevi-Sunni Marriages in Turkey: A Qualitative Study*, (İstanbul: İstanbul Bilgi University, Institute of Graduate Programs, Clinical Psychology, Master’s Degree Program, 2022) xii.

63 İlgili soruya verilen yanıtlar için bk. Küçük, *Öteki ile Yaşamak Alevi-Sünni Evlilikleri*, 163.

64 Küçük, *Öteki ile Yaşamak Alevi-Sünni Evlilikleri*, 167.

65 Küçük, *Öteki ile Yaşamak Alevi-Sünni Evlilikleri*, 167.

evliliklerde ise evlilik süreçlerinin son anına kadar aile büyükleri tarafından bireylere vazgeçirme stratejisi uygulanmış ancak başarılı olunamamıştır.⁶⁶

Yaşanan tüm bu süreçler, bu tür evlilik yapan bireylerin tarihsel süreç içerisinde Alevi-Sünni gruplar arasında yaşanan birtakım olumsuz etkileşimlerin bireylerde yaratmış olduğu olumsuz ön yargı ve kalıp yargılara ebeveynleri kadar sahip olmadıklarını göstermektedir. Daha önemlisi ise yeni kuşaklar için dinsel aidiyetin çok fazla bir anlamının olmadığı açık bir şekilde görülmüştür. Hatta Küçük'ün çalışmasına katılan birçok katılımcı sadece farklı mezhepten değil farklı dinden birisiyle evlilik düşüncesine de olumsuz yaklaşmayacağını bildirerek bu bakış açılarını açık bir şekilde belirtmişlerdir.⁶⁷

Alevi-Sünni evlilikleri üzerine yapılan çalışmalarda özellikle evlilik yapan bireyler ile aile büyüklerinin konuya yaklaşımında zıtlıkların yaşandığı önemli bir bulgudur. Bu konu özelinde kuşaklar arası düşünce farklılıklarının sekülerleşme süreci ile doğrudan ilişkili olduğu anlaşılmaktadır. Nitekim Wilson da sekülerleşme sürecinin mezhepler arası farklılıkların sosyal önem açısından etkisinin azalacağını ifade ederek bu noktaya işaret etmektedir.⁶⁸

Alevi-Sünni evliliklerinin sekülerleşme süreci ile ne kadar ilişkili olduğunu gösteren bir başka nokta ise bu tür evlilik yapan bireylerin dinsel aidiyetliklerinin kendileri için ne ifade ettiği ve dini inanç ve pratiklerin hayatlarında ne kadar yer kapladığı konusudur. Bu konulara yönelik yapılan çalışmalardan elde edilen bulgular, bu tür evlilik yapan bireylerin sekülerleşme süreci karşısında nasıl bir pozisyon aldıklarını göstermesi açısından önemlidir.

5.3. Evlilik Yapan Bireylerin Dini İnanç ve Pratikleri Yerine Getirme Durumu

Alevi-Sünni evlilik yapan bireylerin dini inanç ve pratikleri yerine getirme konusunda elde edilen veriler, bu kişilerin sekülerleşme süreci ile ilişkisini göstermesi açısından önemlidir. Genel olarak sekülerleşme sürecinin gruplar arası evlilikleri artırdığına yönelik kanı, yapılan çalışmalarla desteklenmektedir.⁶⁹ Bu bağlamda Alevi-Sünni bireylerinde sekülerleşme sürecinden etkilenip dini aidiyet durumlarının kendileri için önemli olup olmaması, bu aidiyetliklerinden kaynaklanan dini pratik ve ritüelleri uygulama konusundaki yaklaşımları kayda değerdir.

Öncelikle bu tür evlilikleri konu edinen çalışmalarda sekülerleşme sürecinin etkili olduğu belirtilmektedir.⁷⁰ Özellikle Alevi-Sünni evliliği yapmış bireylerle

66 Küçük, *Öteki ile Yaşamak Alevi-Sünni Evlilikleri*, 174.

67 Küçük, *Öteki ile Yaşamak Alevi-Sünni Evlilikleri*, 163-166.

68 Bryan Ronald Wilson, *Seküler Toplumlarda Din*, Yorum ve Düzenleme: Steve Bruce, çev: Ömer Faruk Darende, (Ankara: Pegem Yayınları, 2017) 41.

69 Bu kanaat için bk. Matthijs Kalmijn, *Shifting Boundaries: Trends in Religious and Educational Homogamy*, *American Sociological Review*, 56/6 (1991) 788.

70 Ayrıntılı bilgi için bk. Ülkücan, vd., "Gruplar Arası Temas ve Çapraz Evlilikler: İzmir'de Alevi-Sünni Evlilikleri", 20.

yapılan görüşmelerde bu kişilere doğrudan dinsel aidiyet durumu, Alevilik veya Sünniliğin kendileri için ne ifade ettiği ve dini pratikleri ne derece yerine getirip getirmedikleri gibi sorular doğrudan sorulmuştur.

Çatak'ın yapmış olduğu çalışmada Alevilik ve Sünnilik geleneklerinin aile içinde yerine getirilme başlığı altında katılımcılara sorular yöneltilmiştir. Alevilikten kaynaklanan geleneklerin çoğunlukla yerine getirilmediği, Sünniliği yansıtan geleneklerin ise çoğunluk olarak yerini getirildiği bulgusuna ulaşılmıştır. Bu bağlamda Çatak'ın bulgularına göre Aleviliğin Sünniliğe kıyasla sekülerleşme sürecinden daha fazla etkilendiği anlaşılmaktadır.⁷¹

Çatlı'nı yapmış olduğu çalışmada da benzer sorular katılımcılara yöneltilmiş ve özellikle dini pratiklerin uygulanıp uygulanmadığı anlaşılmaya çalışılmıştır. Bu konuda genel olarak dini pratikleri uygulamayan (Muharrem orucu, Cem törenlerine katılım vb.) Alevi katılımcılar, bu pratikleri uygulayan Alevi katılımcılardan fazladır. Yine Sünni katılımcılarda da Sünni ritüellerin belli bir disiplin içerisinde uygulanmadığı tespit edilmiştir. Ayrıca yazara göre bu tür evlilik yapan bireyleri iki farklı mezhep aidiyetinden ziyade iki farklı birey olarak görmek daha anlamlıdır. Yine yazara göre Alevilik ve Sünnilik ayrımını gösteren uygulamalar bu tür evliliklerde belirgin bir şekilde görülmemektedir. Çatlı bu durumu şöyle ifade etmektedir: "Bu dış evlilikleri meydana getiren Alevi ve Sünnileri, birbirinden farklı yapan dini maddi göstergeler çok fazla uygulanmadığı için, ilk intibada bireylerin birbirlerine fazlaca benzerlik gösterdikleri görülmüştür."⁷² Çatlı'nın yapmış olduğu çalışmada dört temel kaniya ulaşılmıştır. Bunlardan ikisinin doğrudan sekülerleşme süreci ile ilişkili olduğu anlaşılmaktadır. Bu kanılardan birincisi, kentleşme olgusunun Alevi ve Sünni grupların geleneksel yapılarını değişime uğratarak her iki grup arasındaki farklılığı ortadan kaldırması, ikincisi ise Alevi-Sünni evliliklerini iki farklı mezhebin etkisi altında bir evlilik olarak görmekten ziyade normal iki farklı bireyin evliliği olarak görmektir.⁷³

Küçük'ün yapmış olduğu çalışma ise bu konuda oldukça fazla veri sağlamaktadır. Alevi-Sünni evliliği yapmış katılımcılara "Alevilik ve Sünniliğin kendileri için ne ifade ettiği, bu kavramları nasıl tanımladıkları ve dini grup aidiyetlerinin ne boyutta olduğu gibi sorular yöneltilmiştir. Öncelikle Alevilik ve Sünnilik kavramlarını Alevi ve Sünni bireylerin tanımlarken zorlandıkları, popülist söylemlerin ön plana çıktığı ve dahası bu kavramların içi boş kavramlar olduğuna dair yanıtlar dikkat çekmektedir. Özellikle Sünni bireylerin Sünniliği tanımlama konusunda ciddi zorluklar yaşadığı, buna dair cümle kurmakta zorlandıkları tespit edilmiştir.⁷⁴

71 Çatak, *Mezhep Farklılıklarının Eşler Arası İlişkilere Etkisi*, 74-78.

72 Çatlı, *İstanbul ve Nevşehir'de Alevi Sünni Evliliklerinin Antropolojik Açından İncelenmesi*, 97.

73 Çatlı, *İstanbul ve Nevşehir'de Alevi Sünni Evliliklerinin Antropolojik Açından İncelenmesi*, 98.

74 Küçük, *Öteki ile Yaşamak Alevi-Sünni Evlilikleri*, 153-156.

Yine bu çalışmada bu tür evlilik yapmış bireylere, Alevilik ve Sünniliğin kendileri için ne hissettirdiği sorusu üzerine katılımcıların büyük çoğunluğu, bu kavramlara dair çok fazla aidiyet hissetmediklerini belirtmişlerdir. Hatta bazı bireyler için bu durumun evliliği kolaylaştıran bir unsur olduğu açık bir şekilde ifade edilmiştir. Kimilerinin ise karşılıklı olarak Alevilik ve Sünnilik aidiyetliklerinin güçlü bir şekilde tezahür etmesi halinde evliliklerinin sürdürülmesinin pek mümkün olmayacağını belirtmesi kayda değerdir. Ayrıca bu durumun aileleri için de geçerli olup olmadığı konusunda da sorular yöneltilmiştir. Genel olarak verilen yanıtlardan anlaşıldığı kadarıyla Alevi-Sünni evliliği yapmış bireylerin ailelerinde dini grup aidiyeti, dini inanç ve pratikleri yerine getirme durumları kendilerinden oldukça farklılık göstermektedir. Ailelerinin dini grup aidiyetleri oldukça yüksek olduğu ve dini inanç ve pratikleri yerine getirdikleri katılımcılar tarafından belirtilmiştir. Bu açıdan Alevi-Sünni evliliği yapmış bireylerin ailelerinden farklı olarak daha seküler bir çizgide hayatlarını devam ettirdikleri göze çarpmaktadır.⁷⁵

Yukarıda bahsedilen Alevi-Sünni evliliği üzerine yapılan çalışmalarda gerek dini grup aidiyet açısından gerekse de dini inanç ve pratikleri yerine getirme konusunda oldukça istekli ve bu durumu hayatlarına yansıtan bireyler de vardır. Ancak bu kişilerin sayısal oranı diğerlerine kıyasla düşük kalmaktadır. Dolayısıyla, bu çalışmalardan elde edilen veriler ışığında sekülerleşme sürecinin bu tür evliliklerde önemli bir rol oynadığı anlaşılmaktadır.

5.4. Evliliklerde Dini Otoritelerin Bakışı ve Dinsel Ritüeller

Alevi-Sünni evliliklerinin sekülerleşme süreci ile ilişkisini göstermesi açısından bu tür evlilikleri dini otorite ve kurumların nasıl karşıladığı, bireylerin evliliklerinde dini otoritelere danışıp danışmadıkları ve evliliklerinde dinsel ritüellerin gerçekleşip gerçekleşmediği ayrıca üzerinde durulması gereken bir konudur.

Daha önce belirtildiği gibi her ne kadar 1950'li yıllarla artmaya başlayan kentleşme sürecinin etkisiyle Alevi-Sünni etkileşimine paralel bir şekilde Alevi-Sünni evlilikleri daha görünür bir hal alsada günümüzde hâlâ bu tür evliliklerin tartışıldığı bir gerçektir.⁷⁶ Özellikle her iki grubun dinsel otoritelerinin zaman zaman bu tartışmalara dahil olduğu görülmektedir. Sünniler açısından Diyanet ve bazı ilahiyatçılara "Alevi ile evlenmek caiz midir?" gibi soruların sorulduğu, Aleviler için ise Dedelerin bu tür evlilikleri onaylayıp onaylamaması ve bu tür evliliklerin düşkünlük sebebi olarak sayılıp sayılmayacağı etrafında bir tartışma şekillenmektedir.⁷⁷

Öncelikle bu tür tartışmaların varlığı sekülerleşme süreci ile birlikte düşünüldüğünde, sekülerleşme aleyhine değerlendirilebilecek bir zeminin

75 Küçük, *Öteki ile Yaşamak Alevi-Sünni Evlilikleri*, 156-159.

76 Küçük, *Öteki ile Yaşamak Alevi-Sünni Evlilikleri*, 145-150.

77 Bu tartışmalar için bk. Küçük, *Öteki ile Yaşamak Alevi-Sünni Evlilikleri*, 145-150.

varlığını hatırlatabilir. Ancak unutulmamalıdır ki seküler kavramından bahsedilebilmek için de din ve dini geleneklere ihtiyaç vardır. Dellaloğlu'na göre seküler sıfatının ortaya çıkabilmesi için "ancak dindarlığın var olduğu ve hüküm sürdüğü bir topluma"⁷⁸ ihtiyaç vardır. Zira seküler kavramı, dinin veya dini geleneklerin var olduğu bir toplumda bunlara dahil olmamakla bir anlam kazanabilmektedir.

Alevi-Sünni evliliklerini konu alan çalışmalara dönülecek olursa, bu tür evlilik yapan kişilerin evlilik kararlarını dini otoritelere danışıp danışmadıkları konusunda doğrudan soru ve yanıtlar çok fazla yer almamaktadır. Sadece Küçük'ün yapmış olduğu çalışmada bu konu etraflıca incelenmiştir. Küçük'ün çalışmasına dahil olan Alevi-Sünni evliliği yapmış bireylerin ağırlıklı çoğunluğu, evlilik kararlarını dini otoritelere danışmadıklarını ve buna gerek duymadıklarını açık bir şekilde ifade etmiştir. Örneğin bu konuda bazı Sünni bireylerin kendilerini çağdaş, modern ve Atatürkçü gibi tanımlayarak böyle bir şeyin söz konusu dahi olmayacağını vurgusu dikkat çekmektedir. Benzer şekilde Alevi bireyler de evlilik kararlarını Dedelere danışma ihtiyacı hissetmediklerini belirtmişlerdir. Küçük'ün çalışmasında bu durumun istisnaları mevcuttur ve danışılan dini otoritelerin de olumsuz yaklaştığı örnekler görülmektedir. Ancak katılımcıların ağırlıklı çoğunluğu evliliklerine dini otorite sayılabilecek hoca, müftü ve Dede gibi kişilerin karışamayacakları görüşünü benimsemektedirler.⁷⁹

Aleviler özelinde bu durumu daha hassas kılan konu ise düşkünlük kavramıdır. Söz konusu bu kavram; Alevi inanç ve değerlerine uygun olmayan söz ve davranış sergileyen Alevi bireylerin dışlanarak Alevi toplumdan izole edilmesi olarak tanımlanabilir.⁸⁰ Özellikle geleneksel Alevilikte, Sünni bireylerle yapılan evliliklerin düşkünlük sebebi sayıldığı yapılan çalışmalardan anlaşılmaktadır.⁸¹ Günümüzde ise bu durumun eskiye nazaran değişim gösterdiği yine yapılan çalışmalardan anlaşılmaktadır. Küçük'ün yapmış olduğu çalışmada Alevi-Sünni evliliği yapmış Alevi bireylere düşkün ilan edilip edilmedikleri sorulmuş, katılımcıların ağırlıklı çoğunluğu böyle bir uygulamanın olmadığını belirtmişlerdir. Ayrıca birçok katılımcı böyle bir cezalandırmanın eski zamanlarda uygulandığını ifade ederek toplumsal değerlerdeki değişime işaret etmişlerdir. Küçük'ün çalışmasında evliliklerinden dolayı düşkün ilan edildiğini veya böyle olabileceğini ifade eden sadece iki katılımcı mevcuttur.⁸² Dolayısıyla bu çalışma özelinde Alevi bireylerin Sünni bireylerle yaptıkları evlilikten dolayı düşkünlük gibi ağır bir cezalandırma

78 Dellaloğlu, "Laik ve Süküler'in Politik Teolojisi", 36.

79 Küçük, *Öteki ile Yaşamak Alevi-Sünni Evlilikleri*, 177-182.

80 bk. İlyas Üzüm, *Tarihsel ve Kültürel Boyutlarıyla Alevilik*, (İstanbul: İsam Yayınları, 2007).

81 Ayrıntılı bilgi için bk. Orhan Türkoğan, *Alevi-Bektaşî Kimliği Sosyo-Antropolojik Araştırma*, (Konya: Çizgi Kitabevi Yayınları, 2013); Nimet Okan, *Canların Cinsiyeti Alevilik ve Kadın*, (İstanbul: İletişim Yayınları, 2021).

82 Küçük, *Öteki ile Yaşamak Alevi-Sünni Evlilikleri*, 177-182.

sistemiyle muhatap olmamaları kayda değerdir. Bu bağlamda sekülerleşme sürecinin Alevi norm ve değer yargılarını da kapsadığı anlaşılmaktadır. Geleneksel Aleviliğin önemli bir kural ihlali olarak saydığı Sünnilerle evlilik, artık günümüz Aleviliğinde önemsenmeyen bir fiil haline gelmiştir. Öyle ki bazı Alevi-Sünni evliliklerinde Dede nikahının kıyılması da Alevilikteki norm ve değer yargılarının değişimini gösteren önemli bir bulgudur. Ayrıca günümüz Aleviliğinde Dedelik kurumunun güç kaybına uğradığı, geçmişe kıyasla günümüzdeki Alevi bireylerin Dedeleri bir otorite olarak görmediklerine dair oldukça fazla çalışmaya dayalı bulgu vardır.⁸³

Balkanlıoğlu' nun yapmış olduğu çalışmada ise Dede ve müftülerle yapılan görüşmelerde Alevi-Sünni evliliklerini nasıl karşıladıklarına dair sorular yöneltilmiştir. Genel olarak Dede ve müftüler olumlu yaklaşım sergilemiş ve bu tür evliliklerin Alevi-Sünni ilişkilerine olumlu katkılar sunacağını ifade etmişlerdir.⁸⁴ Bu açıdan dini otoritelerin bakış açısında da bir değişimden söz etmek mümkündür.

Tüm bu değerlendirmelerle birlikte yapılan evliliklerde dini geleneklerden kaynaklanan birtakım ritüellerin uygulanıp uygulanmadığı konusuda sekülerleşme açısından önemlidir. Buna yönelik Küçük'ün çalışmasında katılımcılara evlilik sürecinde karşılıklı istek ve talepler olarak bazı sorular yöneltilmiştir. Katılımcıların çoğunluğu kendilerini çağdaş, modern ve seküler bir çizgide tanımladıkları için bu gibi şeylerin çok fazla konuşulmadığını ve evliliklerinin normal kültürel kodlar çerçevesinde gerçekleştiğini belirtmişlerdir. Bazı katılımcılarda ise imam nikahı ve Dede nikahı gibi dini ritüellerin uygulandığı, bu ritüellerin de aileleri tatmin ve mutlu etmek için yapıldığı yanıtları dikkat çekmiştir. Bu açıdan evlilik yapan bireylerde evlilikle ilgili dini ritüellerin önemsenme durumu aile büyükleri kadar etkili olmadığı anlaşılmaktadır.⁸⁵ Ayrıca bu tür evliliklerde Dede nikahının da kıyılması, Sünnilerle evliliğin düşkünlük sebebi sayıldığı düşüncesinin değişime uğradığını somut olarak göstermesi açısından oldukça önemlidir.

Sonuç

Günümüz dünyasında karma evlilikler farklı din, dil ve etnik kökenden gelen bireylerin yapmış olduğu evliliklere işaret etmektedir. Bu tür evlilikler gerçekleşirken farklılıklardan kaynaklanan birtakım problemlerin yaşandığı yapılan çalışmalardan anlaşılmaktadır. Ancak geçmişe kıyasla bu tür evliliklerin daha fazla gerçekleştiği ve bu tür evliliklere gösterilen dirençlerde bir azalma

83 Bu çalışmalar için bk. Hamit Aktürk, *Modernleşen Alevilikte Dini Otorite*, (İstanbul: Hiper Yayın, 2020), 107; Abdullah Alperen, "Alevi(lik) Modernleşmesine Dair Düşünceler", *Değerler Eğitimi Merkezi Dergisi*, 2/6 (2009), 76-82; Volkan Ertit, *Sekülerleşme Teorisi*, (Ankara: Liberte Yayınları, 2019), 297.

84 Mehmet Ali Balkanlıoğlu, Duvar Toplumu, İslamofobyaya ve İç-Fobyaya: Alevi-Sünni Evlilikleri İç-Fobiyaları Kırmak İçin Bir Fırsat Olabilir mi?, *Hünkâr Alevilik Bektaşilik Akademik Araştırmalar Dergisi*, 1/2 (2013), 35-37.

85 Küçük, *Öteki ile Yaşamak Alevi-Sünni Evlilikleri*, 187-190.

olduğu yine yapılan çalışmaların işaret ettiği bir noktadır. Bu değişimi gerçekleştiren birçok sebepten söz etmek mümkündür. Sekülerleşme sürecinin bu tür evlilikleri kolaylaştıran sebeplerden bir tanesi olduğu sıkça tekrarlanan bir argüman haline gelmiştir.

Ülkemizde karma evlilikleri yansıması açısından Alevi-Sünni evlilikleri önemli bir potansiyel taşımaktadır. Sosyolojik olarak iki farklı dini grup yapısına sahip olan Alevi ve Sünni grupların tarihsel yaşanmışlıklardan kaynaklanan politik, teolojik ve kültürel sebeplerden dolayı birbirlerine karşı besledikleri pejoratif bakış açısı, karşılıklı evlilikleri pek mümkün kılmamıştır. Ancak 1950'li yıllarla başlayan kentleşme süreci ile birlikte Alevi ve Sünni gruplar kent ortamında temas halinde yaşamaya başlamışlardır. Bu süreçle birlikte karşılıklı evlilikler artarak görünür bir hal almıştır.

Alevi-Sünni evliliklerinin gerçekleşmesinde sekülerleşme sürecinin etkili olup olmadığı veya bu tür evliliklerin bir sekülerleşme göstergesi olarak algılanıp algılanamayacağı problemi üzerine, bu tür evlilikleri konu alan çalışmalar incelenmiştir. Öncelikle kentleşme olgusunun bireyleri bizzat sekülerleştirdiği anlaşılmaktadır. Kent ortamının çoğulcu yapısı, farklı kültürlerle temas ve bireylerin kent ortamında daha özerk konumu, her türlü geleneksel bakış açısını aşındıran bir etki meydana getirmiştir.

Alevi-Sünni evliliği yapan bireylerin sekülerleşme sürecinden etkilendiğini gösteren birçok bulguya rastlanmıştır. Özellikle zaman içerisindeki bu tür evliliklerin görünürlüğündeki artış, bu noktaya işaret etmektedir. Yapılan çalışmalarda genel olarak bu tür evlilik yapan bireylerin dini grup aidiyetlerinin düşük seviyede olduğu tespit edilmiştir. Ayrıca dini pratikleri yerine getirip getirmeme konusunda da bireylerin dini yaşantısının seküler bir çizgide olduğu saptanmıştır. Bu tür evlilik yapan birçok kişiye göre günlük yaşamında dine referans verilebilecek davranışları oldukça azdır. Bireylerin bu yönelimlerinin aile büyükleriyle farklılık göstermesi de kuşaklar arası değişimi göstermesi açısından önemlidir.

Alevi-Sünni evliliklerinin dini kurum ve otoritelerce onaylanıp onaylanmaması veya kişilerin evlilik kararlarını bu kurum ve otoritelere danışıp danışmadıkları konusunda da seküler bir çizginin hâkim olduğu tespit edilmiştir. Evlilik yapan bireylerin çoğunluğu böyle bir danışmaya ihtiyaç duymadıklarını açık bir şekilde ifade etmişlerdir. Ayrıca dini otoritelerin bu tür evliliklere yönelik bakış açısında da bir değişim olduğu anlaşılmaktadır. Dede, müftü ve hocaların eskiye nazaran bu tür evliliklere olumsuz yaklaşmadıkları dahası bu evlilikleri destekledikleri tespit edilmiştir.

Tüm bu değerlendirmelerle birlikte Ertit'in iddia ettiği Türk toplumunun sekülerleştiği tezinin doğruluğu veya yanlışlığı bir yana, bu iddiasını desteklemek için gösterdiği Alevi-Sünni evliliklerinin ancak sekülerleşen bir

toplumda gerçekleşip artış göstereceğine dair argümanı, bu makale üzerinden doğrulanmıştır. Alevi-Sünni evliliklerini konu alan çalışmalardan elde edilen veriler bu görüşü desteklemektedir. Her ne kadar bu çalışmalarda sekülerleşme sürecini desteklemeyen evlilik örneklerine rastlansa da bu örnekler azınlıkta kalmaktadır. Sekülerleşme sürecinin geçmişe kıyasla kuşaklar arasındaki bütünsel bir değişimden ziyade nisbi bir değişimi ifade ettiği düşünüldüğünde, evlilik yapan bireylerde bu değişimin aile büyüklerine kıyasla yeni kuşaklarda gerçekleştiği açık bir şekilde anlaşılmıştır.

Kaynakça

- Aktürk, Hamit. *Modernleşen Alevilikte Dini Otorite*. İstanbul: Hiperyayın, 1. Basım, 2020.
- Alparslan Özkan, Feyza Nur. *Sekülerleşmede Yeni Boyutlar: Dindarların Sekülerleşme Süreci*. Sakarya: Sakarya Üniversitesi, Sosyal Bilimler Enstitüsü, Sosyoloji Anabilim Dalı, Yüksek Lisans Tezi, 2019.
- Alperen, Abdullah. "Alevi(lik) Modernleşmesine Dair Düşünceler". *Değerler Eğitim Merkezi Dergisi* 2/6, (2009),76-82.
- Arabacı, Fazlı. *Türkiye'de Tetiklenen Fay Hattı Alevi-Sünni Farklılaşması*. İstanbul: Ensar Yayınları, 1. Basım, 2015.
- Balkanlıoğlu, Mehmet Ali. "Alevi-Sünni Evliliklerinin Aile İlişkileri ile Çocuk Yetiştirme Üzerine Etkileri ve Sosyal Damgalama". *Türk Kültürü ve Hacı Bektaş Veli Araştırma Dergisi* 62, (Ocak 2013), 163-182.
- Balkanlıoğlu, Mehmet Ali. "Duvar Toplumu, İslamofobyaya ve İç-Fobyaya: Alevi-Sünni Evlilikleri İç-Fobyanı Kırmak İçin Bir Fırsat Olabilir mi?". *Hünkâr Alevilik Bektaşilik Akademik Araştırmalar Dergisi* 1/2, (2013), 27-39.
- Batur, Behçet. "Sekülerleşme Türkiye'de". *Uluslararası Sosyal Araştırmalar Dergisi* 8/38, (Haziran 2015), 563-572.
- Bell, Daniel. "The Return of the Sacred? The Argument on the Future of Religion". *British Journal of Sociology* 28/4 (1977), 419-449.
- Berger, Peter – Luckmann, Thomas. *Gerçekliğin Sosyal İnşası: Bir Bilgi Sosyolojisi İncelemesi*. çev. Vefa Saygın Öğütle. Ankara: Atif Yayınları, 2. Basım, 2020.
- Berger, Peter Ludwig. "Sekülerizmin Gerilemesi". *Sekülerizm Sorgulanıyor*. der. Ali Köse. İstanbul: Ufuk Yayınları, 1. Basım, 2002.
- Bozkurt, Fuat. *Çağdaşlaşma Sürecinde Alevilik*. İstanbul: Kapı Yayınları, 2. Basım, 2006.
- Bruce, Steve. *God is Dead: Secularization in the West*. New Jersey: Blackwell, 2002.
- Bryan, Wilson. *Religion In Secular Society*. London: Penguin Books, 1969.
- Chaves, Mark. "Secularization as Declining Religious Authority". *Social Forces* 72/3 (March, 1994), 749-774.
- Cox, Harvey. *The Secular City : Secularization and Urbanization in Theological Perspective*. New Jersey:Princeton University, 1974.
- Cox, Harvey. *The Secular City*. NY: Collier Books, 1990.
- Çatak, Bilge Deniz. *Mezhep Farklılıklarının Eşler Arası İlişkilere Etkisi*. Antalya: Akdeniz Üniversitesi, Sosyal Bilimler Enstitüsü, Sosyoloji Anabilim Dalı, Yüksek Lisans Tezi, 2012.
- Çatlı, Gökçen. *İstanbul ve Nevşehir'de Alevi-Sünni Evliliklerinin Antropolojik Açından İncelenmesi*. İstanbul: Yeditepe Üniversitesi, Sosyal Bilimler Enstitüsü, Sosyal Antropoloji Anabilim Dalı, Yüksek Lisans Tezi, 2008.
- Darende, Ömer Faruk. "Sekülerleşme Teorisine Metaforik Yaklaşımlar". *Sekülerleşme Tartışmaları*. ed. Mehmet Ali Kirman - Volkan Ertit. 49-70. Ankara: Kadim Yayınları, 1. Basım, 2019.
- Davie, Grace. "Believing without Belonging: Is This the Future of Religion in Britanya?". *Social Compass* 47/4 (1990), 455-469.

- Dellaloğlu, Besim F. "Laik ve Seküler'in Politik Teolojisi". *Sekülerleşme Tartışmaları*. ed. Mehmet Ali Kirman - Volkan Ertit. 31-47. Ankara: Kadim Yayınları, 1. Basım, 2019.
- Ekinci, Yusuf. *Kürt Sekülerleşmesi Kürt Solu ve Kuşakların Dönüşümü*. İstanbul: İletişim Yayınları, 2. Basım, 2022.
- Ertit, Volkan, *Endişeli Muhafazakârlar Çağı*. Ankara: Orient Yayınları, 1. Basım, 2015.
- Ertit, Volkan. "Birbirinin Yerine Kullanılan İki Farklı Kavram: Sekülerleşme ve Laiklik". *Akademik İncelemeler Dergisi* 9/1, (Temmuz, 2014), 103-124.
- Ertit, Volkan. "Direnen Teori: Sekülerleşme". *Sekülerleşme Tartışmaları*. ed. Mehmet Ali Kirman - Volkan Ertit. 239-266. Ankara: Kadim Yayınları, 1. Basım, 2019.
- Ertit, Volkan. "Sekülerleşmenin Hızlandırıcısı Olarak Kentleşme". *Dumlupınar Üniversitesi Sosyal Bilimler Dergisi* 41, (Temmuz, 2014), 1-8.
- Ertit, Volkan. "Türkiye'nin Sekülerleşme Pratiği". *Sekülerleşme Tartışmaları*. ed. Mehmet Ali Kirman - Volkan Ertit. 267-329. Ankara: Kadim Yayınları, 1. Basım, 2019.
- Ertit, Volkan. *Sekülerleşme Teorisi*. Ankara: Liberte Yayınları, 2. Basım, 2019.
- Güngör, Özcan. *Araf'taki Kimlik: Alevilik/Bektaşilik*. Ankara: Akasya Kitap, 1. Basım, 2007.
- Güngör, Özcan. *İki Dünya Bir Aile*. Ankara: Akçağ Yayınları, 1. Basım, 2016.
- Hocaoğlu, Durmuş. "Sekülerizm, Laisizm ve Türk Laisizmi". *Türkiye Günlüğü Dergisi* 29, (Temmuz-Ağustos 1994), 44-71.
- Kalmijn, Matthijs. "Shifting Boundaries: Trends in Religious and Educational Homogamy". *American Sociological Review* 56/6, (1991), 786-800.
- Kızıloca, Berivan. *Strengths and Challenges of Alevi-Sunni Marriages in Turkey: A Qualitative Study*. İstanbul: İstanbul Bilgi University, Institute of Graduate Programs, Clinical Psychology, Master's Degree Program, 2022.
- Küçük, Tahir - Çoştur, Yakup. "Alevi-Sünni Evliliklerinin Karşılıklı İlişkilere Etkisi". *Hitit İlahiyat Dergisi* 22/2 (Aralık, 2023), 855-880.
- Küçük, Tahir. *Öteki ile Yaşamak Alevi-Sünni Evlilikleri*. Ankara: Eskiyeni Yayınları, 1. Basım, 2023.
- Luckmann, Thomas. *The Invisible Religion: The Problem of Religion in Modern Society*. London: Macmillan, 1967.
- Özay, Mehmet. *Sekülerleşme ve Din Batı'da Sekülerleşme Teorileri ve Tartışmaları*. İstanbul: İbn Haldun Üniversitesi Yayınları, 2. Basım, 2020.
- Salman, Cemal. *Göç ve Kentleşme Sürecinde Alevi Kimliğinin Kültürel-Siyasal Değişimi ve Dönüşümü*. İstanbul: İstanbul Üniversitesi, Sosyal Bilimler Enstitüsü, Siyaset Bilimi ve Kamu Yönetimi Anabilim Dalı, Doktora Tezi, 2015.
- Sommerville, Charles John. "Stark's Age of Faith Argument and The Secularization of Things: A Commentary". *Sociology of Religion* 63/3 (2002), 361-372.
- Stark, Rodney - Bainbridge, S. William. *The Future of Religion-Secularization, Revival and Cult Formation*. Berkeley: University of California Press, 1985.
- Toprak, Binnaz., Bozan, İrfan., Morgül, Tan., Şener, Nedim. *Türkiye'de Farklı Olmak*. İstanbul: Metis Yayınları, 4. Basım, 2012.

- Türkdoğan, Orhan. *Alevi-Bektaşî Kimliği Sosyo-Antropolojik Araştırma*. Konya: Çizgi Kitabevi Yayınları, 1. Basım, 2013.
- Ülkücan, Gül Özateşler. vd. "Gruplar Arası Temas ve Çapraz Evlilikler: İzmir'de Alevi-Sünni Evlilikleri". *Türkiye Sosyal Araştırmalar Dergisi* 23/1, (Nisan 2019), 1-24.
- Üzüm, İlyas. *Tarihsel ve Kültürel Boyutlarıyla Alevilik*. İstanbul: İsam Yayınları, 1. Basım, 2007.
- Wilson, Bryan Ronald. *Seküler Toplumlarda Din*. çev. Ömer Faruk Darende. Ankara: Pegem Yayınları, 1. Basım, 2017.
- Yapıcı, Asım. *Din, Kimlik ve Önyargı*. Adana: Karahan Yayınları, 1. Basım, 2004.